

Звіт
щодо результатів соціологічного дослідження
«Відновлення етнічної самосвідомості молоді в умовах міжкультурної
взаємодії в українському Приазов'ї»
(березень-червень 2019 р.)

У березні-червні 2019 р. було проведене соціологічне дослідження «Відновлення етнічної самосвідомості молоді в умовах міжкультурної взаємодії в українському Приазов'ї».

Метою дослідження було з'ясування специфічності процесів відновлення етнічної самосвідомості молоді в умовах міжкультурної взаємодії, спробувати проаналізувати сучасний стан проблем етнічної самосвідомості у науці, а на основі вивчення змісту понять «самосвідомість», «етнічна самосвідомість», «етнічна ідентичність», «етнічна самоідентифікація». Адже в Маріуполі за даними перепису 1989 року тут проживає 104 національностей і етносів. Історія яскраво демонструє заселення регіону представниками різних національностей та етносів, але враховуючи різні політичні аспекти, які впливали на розвиток регіону, міжкультурна комунікація змінювалася і продовжує змінюватися й до сьогодні.

За даними перепису в українському Приазов'ї мешкало всього 540,3 тис. росіян трохи більше 260,0 тис. чол., українців 226,0 тис. (більше 40%), греків – біля 26,0 тис. (4,7%), біля 7,0 тис. білорусів, біля 3,0 тис. євреїв, біля 2,0 тис. болгар і 1200 молдаван, біля 1,0 тис. поляків, більше 700 німців і стільки ж циган. Вірменів більше 700 чоловік, грузинів більше 300, азербайджанців трохи більше 200, ну і досить нечисельні групи: узбеки, казахи, таджики, киргизи, туркмени, естонці, литовці, латиші.

Як бачимо склад населення за етнонаціональними ознаками досить різноманітний. Звичайно тут відбувалось відповідне пристосування людей один до одного. Звичайно на це впливала політика держави. Після отримання Україною

самостійності відносини між культурами населення Приазов'я змінилися. У суспільстві появилось більше довіри один до одного, незалежно від етнонаціональної належності.

Опитування населення проводилося згідно до графіку. Всього було опитано 1280 респондентів, що підтверджує репрезентативність дослідження.

За результатами опитування можна зробити наступні висновки:

– 64% опитаних респондентів вважають, що відносини між національностями та етносами покращились у зв'язку з появою в Україні демократії;

– якщо під час Всеукраїнського перепису населення 2001 року на території українського Приазов'я російську мову назвали рідною 93,81% євреїв; 92,77% греків; 87,40% німців; 86,13% білорусів; 78,17% поляків; 78% молдован; 76,70% грузинів; 71,80% татар; 63,82% українців; 57,80% болгар; 56,70% вірмен; 49,30% циган, то уже у 2019 році 58,2% населення признають українську мову рідною;

– ставлення представників різних культур до української культури:

72% українці в Приазов'я вважають її власною;

17,3% росіян теж вважають її власною;

35% греків;

20% німців;

41,3% євреїв.

Як показують соціологічні дослідження, ситуація в регіоні дещо змінюється. Відновлення етнічної самосвідомості молоді в умовах міжкультурної взаємодії обумовлена соціально-економічними, суспільно-політичними та історико-культурними процесами, що відбуваються в сучасному суспільстві. Ці процеси сприяють відродженню етнічної самосвідомості, впливають на життя культурунаціональностей та етносів, що населяють регіони України, в тому числі і українське Приазов'я, яке історично є етнічним перехрестям, територією етнокультурних контактів. У Приазов'ї, в даний час, проживає понад 104 різних національностей та етносів. Специфіка етнічної самосвідомості молоді викликає інтерес тому, що саме молодь відрізняється високою сенситивністю до соціальних

змін і готовністю слідувати тенденціям сучасних процесів акультурації, декультурації та асиміляції.

З метою з'ясування специфічності процесів відновлення етнічної самосвідомості молоді в умовах міжкультурної взаємодії стає актуальною спроба аналізу сучасного стану проблеми етнічної самосвідомості у науці, а на основі вивчення змісту понять «самосвідомість», «етнічна самосвідомість», «етнічна ідентичність», «етнічна самоідентифікація», вважається за доцільне спробувати обґрунтувати методологічний підхід і відпрацювати тезаурус дослідження особливостей відродження етнічної та моральної самосвідомості молоді українського Приазов'я в умовах міжетнічної взаємодії.

У науковій літературі зустрічаються два терміни: «етнічна самоідентифікація» і «етнічна самосвідомість». Відомий український вчений В. Хотинець стверджує, що почуття приналежності до групи, сформульоване англійськими вченими як «етнічна самоідентифікація» (ethnic identity), мало чим відрізняється від розуміння «етнічної самосвідомості». Питання про тотожність чи диференціації розглянутих термінів дійсно на сьогоднішній день є проблемним для наук, що займаються їх вивченням, і вимагає ґрунтовного методологічного і теоретичного осмислення.

Філософський словник, визначає «самосвідомість» як усвідомлення й оцінки людиною самої себе як суб'єкта практичної і пізнавальної діяльності, як особистості. З приводу етнічної самосвідомості існують різні точки зору. Тлумачення його, насамперед, залежить від розуміння категорії «етнос». В етнографічній науці, починаючи з 50-х років, міцно утвердилася характеристика змісту поняття «етнічна самосвідомість» як усвідомлення членами етносу своєї приналежності до нього. Ю. Бромлей розширював концепт терміну, стверджуючи, що немає підстав зводити етнічну самосвідомість лише до усвідомлення своєї етнічної приналежності, так як самосвідомість є усвідомлення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки і т. д.

У результаті узагальнення розглянутих уявлень етнічної самосвідомості може бути запропонована наступна його дефініція: «етнічна самосвідомість є

відносно стійка система усвідомлених уявлень і оцінок реально існуючих етнодиференціюючих і етноінтегруючих ознак життєдіяльності етносу. До ознак, які виконують етнічні функції, відносяться такі компоненти етнічної реальності як етнонім (самоназва), походження та історичне минуле членів етносу, етнічна територія, мова, релігія, культура, економіка, що представляють елементи різних підсистем або сфер етнічної культури, а також етнічність носіїв в якості антропологічних і психологічних особливостей членів етносу».

Становлення етнічної самосвідомості проходить декілька етапів, які співвідносяться з основними періодами психічного розвитку та стадіями розвитку етнічної ідентичності. При цьому етнічна самосвідомість формується дещо пізніше, ніж інші форми самосвідомості. Виділяються три основні етапи розвитку етнічної самосвідомості (табл. 1).

Таблиця 1 – Основні етапи розвитку етнічної самосвідомості

Початковий етап дошкільний і молодший шкільний вік (5-10 років)	Другий етап підлітковий вік (11-17 років)	Третій етап юнацький вік (16-17 років)
<ul style="list-style-type: none"> — нечітке усвідомлення спільності з людьми своєї національності; — невмотивований вибір своєї етнічної приналежності; — слабкі етнічні знання. 	<ul style="list-style-type: none"> — усвідомлення ставлення до свого етносу; — виявлення інтересу до історії та культури свого та інших народів; — формування системи уявлень та оцінок про етнокультурні та етнопсихологічні особливості своєї спільності в порівнянні з іноетнічним оточенням. 	<ul style="list-style-type: none"> — зміцнюється усвідомлення своєї етнічної приналежності; — визначається мотивація вибору своєї національності; — конструюється етнічний світогляд.

Потрібно пам'ятати і те, що на першому етапі становлення етнічної самосвідомості сім'я виконує вагомий роль у передачі етнокультурної інформації. Формування етнічної самоідентифікації відбувається за принципом: «Я такий же, як оточуючі». У соціальному відношенні цей період є вирішальним для дитини. Формування етнічної самоідентифікації на другому етапі будується за принципом: «Я такий же, як мій народ». Необхідно враховувати, що

новоутворення відбуваються в період підліткової «кризи ідентичності». На третьому етапі на формування етнічної самосвідомості юнаків та дівчат найбільший вплив має освітньо-виховний процес у навчальних установах.

У цей період етнічна самосвідомість формується за принципом: «Я – представник свого народу». За твердженням Еріксона криза ідентичності в юності – це криза всього покоління і перевірка міцності світогляду всього суспільства.

Б. Вяткін та В. Хотинець виділяють четвертий етап, що охоплює юнацький (студентський) вік (18–22 роки) і є вирішальним періодом розвитку етнічної самосвідомості, його зміцнення і закріплення. В період навчання у виші етнічну самосвідомість молоді людини розширить система його уявлень про світ, зміцнить пошук його місця в ньому.

Студентський вік за Еріксоном можна віднести до «психосоціальної мораторії», який являє собою кризовий період між юністю і дорослістю, протягом якого в особистості відбувається багатовимірні складні процеси здобуття дорослої ідентичності та нового ставлення до світу.

Таким чином, можна стверджувати, що особливості розвитку та прояви етнічної самосвідомості детерміновані не тільки етапами розвитку людини і стадіями розвитку етнічної ідентичності, але також залежать від регіональної специфіки, обумовленої своєрідністю етногенезу спільності, соціально-економічними, міграційними, політичними процесами, історико-культурними особливостями регіону, етнічної ситуацією та ін.

На думку канадського вченого П. Магочия, який в свою чергу опирається на дослідження М. Гроха та Р. Шпорлюка, національно-культурне відродження проходить три стадії:

- 1) стадію збирання спадщини, коли окремі вчені-ентузіасти збирають мовні, фольклорні, літературні надбання свого народу;
- 2) організаційну стадію, коли закладаються культурні організації, школи й видання для поширення знань про національну спадщину;
- 3) політичну стадію, коли закладаються партії та інші організації, які уможливають участь у політичному процесі.

У даному дослідженні етнічну самосвідомість молоді, яка проживає в умовах історичної міжетнічної взаємодії в єдиному геоісторичному просторі, у нашому випадку українському Приазов'ї, розглядається через контекст вивчення загальних теоретичних питань самосвідомості (самосвідомості особистості і самосвідомості етносів), включаючи моральну самосвідомість особистості, а також через контекст етнічної самосвідомості в умовах інтерналізації нових цінностей. Етнічна самосвідомість молоді розглядається через поняття етнічна ідентичність, етнічний статус, які визначаються феноменами групової свідомості, внутрішньої солідарності (згуртованістю) етносу і збереженням його етнічної культури. У той же час етнічна самосвідомість молоді розглядається через поняття міжетнічної акультурації. Процес і результат взаємодії національних культур розглядається через поняття: асиміляція, сегрегація (сепарація), інтеграція (десегрегація), маргіналізація.

Ці процеси мовної акультурації, та навіть в окремих випадках асиміляції представників національних меншин українського Приазов'я, були пов'язані з відсутністю загальнонаціональних програм збереження традиційних національно-мовних та культурних ознак етносів та відповідного державного тиску для того, щоб знищити українську мову в регіоні. У школах навіть батьки писали заяви щоб звільнили їх дітей від вивчення української мови у зв'язку із тим, що у дитини, наприклад, ангіна чи ще щось (дані перевірки шкіл Маріуполя у 1986–1987рр.).

Сьогодні, акцентування державою важливості знання української мови стимулює її вивчення в школах та інших навчальних закладах. У побуті використовується здебільшого російська мова, чи можна сказати «специфічнамаріупольська мова». Сфера застосування мов національних меншин звужується. Здебільшого на вулицях та ринках можна почути лише кавказькі мови.

Але кожна етнічна спільнота намагається відродити свої традиції, мову, національну самосвідомість. Сьогодні в українському Приазов'ї створена система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами державною мовою, можливість опанувати рідну (національну) і практично

володіти хоча б однією іноземною мовою. Крім цього, збільшується мережа навчальних закладів, де вивчаються мови національних меншин таких як: іврит, кримськотатарська, польська, грецька, німецька, болгарська та інші мови. Так, у Новоолексіївці Генічеського району діє поряд з українською мовою і регіональна татарська. У школах вже вивчається кримськотатарська мова, щоправда, позначається недостатність підручників рідною мовою. Поки їх 65% від необхідної кількості. Також відкриті по одній татарській групі в 2 дошкільних установах. Генічеська районна громадська організація «Центр тюркомовних та інших народів» займається відкриттям факультативів з вивчення рідної мови. В багатьох школах Приазов'я грецька та болгарська вивчаються, переважно, як факультативні мови, постійно функціонують недільні школи, наприклад, у місті Бердянськ – 3 недільні школи: товариства болгарської культури «Родолюбие», польськоготовариства «Відродження» та Товариства єврейської культури; у місті Маріуполь – 1 єврейська, 1 німецька, 1 вірменська та декілька грецьких. У програму підготовки слухачів грецької недільної школи, крім новогрецької мови, введено вивчення історії та культури греків Приазов'я. Учні маріупольських шкіл беруть активну участь в олімпіадах із грецької художньої творчості. Маріупольські вищі навчальні заклади також сприяють вивченню мов національних меншин (грецька, німецька, польська).

Частішають випадки втрати мови своєї національності представниками дисперсної форми розселення спільнот, зокрема, татарами поволзькими та сибірськими, євреями, грузинами, азербайджанцями і ромами (циганами).

В. Григорьянц констатує, що «вірменський народ переживає зараз особливу, критичну фазу свого розвитку. В умовах іноетнічного оточення вона неминуче втягується в процеси етнічної трансформації: піддається мовній та культурній асиміляції, втрачає національну самосвідомість. Якщо цьому процесу не перешкоджати, кінцевим результатом його буде етнічна смерть—«повне розчинення» в плавильних котлах «інших етносів»». Єдиним засобом протидії цій тенденції є етнічна консолідація – здатність етнічної групи об'єднуватися в рамках єдиної громади, зберігати свій національний образ, побут, традиції і звичаї, свою

рідну мову, віру, історію та культуру.

У містах і селах Приазов'я створюються етнічні громади і центри національних меншин, проводяться національні фестивалі, виставки тощо.

Так, маріупольське міське товариство німців «Відергебурт», незважаючи на свою мало чисельність, доклало чимало зусиль для збереження і розвитку німецького культурно-історичної спадщини в Приазов'ї. В силу різних історичних подій, особливо в останні десятиліття, багато німців емігрували до Німеччини, інші – змінили місце проживання на інші регіони України і країни СНД. Ті ж, хто залишився в Маріуполі, вважають його вже невід'ємною частиною своєї долі – так міцні корені, сплетені тут не одним поколінням. Одне з головних завдань культурного товариства «Відергебурт» – збереження давніх традицій, етнокультурного потенціалу та мови. Тісна дружба і співпраця з факультетом іноземних мов Маріупольського державного університету допомагає вирішувати багато питань в цьому напрямку, спільно готуються святкові та культурні заходи.

Традиційним є участь Маріупольського товариства греків у фестивалях національних культур Маріуполя, що проводяться в День міста, фестивалях грецької культури «Мега Юрти» і фестивалях грецької пісні пам'яті Тамари Каци. При проведенні Дня міста проводяться відкриті змагання з боротьби приазовських греків «куреш». При суспільстві створений і працює хор греко-української пісні імені організатора і першого керівника хору Василя Аліти.

Творчість колективів, що складаються з молодого покоління, відрізняється від автентичних фольклорних ансамблів свідомим і цілеспрямованим засвоєнням народних традицій. Народні традиції, що передаються з покоління в покоління, зберігають культурну спадщину, сприяючи формуванню у підростаючого покоління національної самосвідомості.

На підставі вищевикладеного, слід зазначити, що особливості збереження та відродження етнічної самосвідомості молоді українського Приазов'я, вирішальним чином залежать від етнічних процесів, які в свою чергу визначаються низкою факторів та залежать від:

- соціально-політичного ладу країни;

- давності перебування в іноетнічному середовищі;
- чисельності та характеру розселення (компактне чи дисперсне);
- ступеня урбанізації.

Не останню роль відіграє близькість (етногенетична чи соціальна) культури народів, що контактують.

Тому можна зробити висновок, що незважаючи на багатонаціональний склад населення українського Приазов'я міжетнічна ситуація в регіоні відрізняється толерантністю і стабільністю. Тому, не дивно, що з кожним роком збільшується кількість громадських національних організацій, що співпрацюють з органами влади та органами місцевого самоврядування, постійно зростає їх членство, рівень і масштабність культурно-масових, інформаційно-просвітницьких та інших заходів.

Етнокультурна ситуація в українському Приазов'ї дає приклад мирного господарського та суспільного буття цілого регіону, дуже складного за етнічним складом та історією його формування.

Дослідження проведено викладачами кафедри філософії та соціології під керівництвом д.с.н., професора, завідувача кафедри філософії та соціології Слющинського Б. В.